

թեանց, որպէս զի այդ ցանկին հետևողութեամբ կատարեն առաջնորդական ընտրութիւնը. Այս ցանկը պիտի պատրաստուի Խառն Ժողովոյ կողմէ և երեք ամիսն անգամ մը պիտի սրբազրուի. Խառն Ժողովոյ այս որոշումով, վերջնապէս թողութեան քաւառներուն եռանուն ցանկ զրկելու գրութիւնը, Յայտնի է թէ այս ցանկ պարտաւորիչ չէր գաւառներուն համար, որք միշտ տեղեկութիւն կենդրին ուրիշ յարմար ընտրելիներու վերայ, Պատրիարքարանը մէկ յարմար անունի քով երկու նուազ յարմար անուն զնկելով, եռանուն ցանկին շնորհիւ իր ուզան ընտրիլ կուտար համակերպող Ախճակներուն, Բայց վերջերս մանաւանդ Եղիթի և Տրապիզոնի գիտողութիւն ըրին այս գրութեան դէմ, Այսուհետև, Պատրիարքարանը, իւրաքանչիւր առաջնորդական ընտրութեան առթիւ, պիտի զրկէ ընտրելի եկեղեցականներուն ամբողջ ցուցակը, որք երբ ընտրուին՝ Անգղոնն ո՛ր և է դժուարութիւն չծագիլ անոնց վաւերացման համար:

— Բէմախի Ախճակին հոգևութիւնն յանձնուեցաւ Երզնկայի Առաջնորդարանին:

— Սամսոնի գաւառական ընդհանուր Ժողովն առաջնորդական ընտրութիւն կատարած և տեղեկագիրը զրկած էր, որմէ կերեւէր թէ Տ. Վահրամ Եպս. Առաջնորդ ընտրուած է նոյն վիճակին, Ժողովն ընտրութեան օրինաւորութիւնն ստուգելով, հաստատեց զայն և միանգամայն Վահրամ Սրբազանին կամքին թողուց յանձնառութիւնն այդ պաշտօնին: Վահրամ Սրբազան շնորհակալութիւն յայտնելով թէ՛ Ազգ. Վարչութեան և թէ՛ Սամսոնի վիճակայիներուն՝ իրեն նկատմամբ ցոյց տըրուած համակրանքին համար, աւելցուց միանգամայն թէ իր ներկայ պաշտօնը չի ներքի իրեն ուրիշ մը ստանձնել, Ժողովն որոշեց որ առաջին ընտրութիւնը գրով հաղորդուի Ն. Կերպաստուութեան և պատասխանն ընդունուի:

— Խառն Ժողովոյ մէջ երբ կարգացուիւր է Մանկունի Սրբազանի ճանիկի առաջնորդ ընտրուած ըլլալու տեղեկագիրը, Բաղար. Ժողովոյ դերատենայեալ Ստեփան փաշա և ներկայ անգամները կարծիք յայտնեցին թէ Տ. Վահրամ Սրբազան պէտք չէ երթայ Սամսոն, ըստ որում կեդրոնին մէջ իր ունեցած պաշտօնն աւելի կարևոր և անհրաժեշտ դարձուցած է անոր ներկայութիւնն ի Պոլիս, Կրօնական Ժողովոյ ատենապետ Տ. Գրիգորիս Սրբազան ևս նոյն կարծիքն յայտնած է:

— Սոց Կաթող Տեղապահ Տ. Կրակոս Եպիսկոպոս արեղայ ձեռնադրեց է Պ. Միքայէլ Աջապահանը, անուանելով Տ. Միքայէլ արեղայ:

— Վենետիկի միաբանութիւնն երրորդ անգամ ըլլալով 1,000 ֆր. զրկած է Պատրիարքարան, իր հրատարակութեան հասոյթէն:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՎԱՆԱԿԱՍՏԱՆԻ ՄԱՐՅԱՆ ԿԱՆՈՒՄԱՐԻ

1895 թ. սեպտեմբերի 18-ին համաձայն ս. Սինոդի հրամանին (թիւ 1170) մենք, Կեղամ վարդապետ Բարաշանեանց և Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսէսեան, դնացինք Մարցայ կալուածքի հետ ծանօթանալու, ուսումնասիրելու նրա դիրքը, սահմանները, եկամուտի չափը և ապագայում վանքի համար սպասելիք օգուտները, Կատարելով մեր ստանձնած գործը, Ժամանակին Սինոդին ներկայացրինք մի տեղեկագիր, որը թեթեւ փոփոխութիւններով յանձնում ենք տպագրութեան: Կալուածքում մնացինք հինգ օր. ձիով և ոտքով պտտեցինք սահմանները, մանրամասն և կարելի եղածին չափ ճիշտ տեղեկութիւններ հաւաքեցինք նորա պատմութեան և այն վէճի մասին, որ եօթանասնական թուականներից ի վեր վարում է վանքի դէմ արքունի դանձարանը, որի ներկայացուցիչները ամենայն տոհմութեամբ այսրան երկար տարիների ընթացքում ամենայն ճիշդ թափել են ապացուցանելու, որ այդ կալուածքի միայն ամենաշնչին մասն է վանքի սեպհականութիւն կազմում, չնայած մեր ունեցած հաստատուն փաստերի և չլրջակայ գիւղերի բնակչաց անկողմնապահ ցուցմանց: Տեղեկութիւններ Ժողովիւս օգտուել ենք կալուածքի ույն Ժամանակի կառավարիչ պ. Տիգրան Տէր Գաթեանի ցուցմունքներից և նորա մօտ եղող դատաստանական գործերի պատճեններից:

ՄԱՐՅԱՆ ԿԱՆՈՒՄԱՐԻ:

Անցեալ դարու վերջերը Դարարաղի կողմերը սաստիկ սով է ընկնում, բնակիչներից շատերը ցրվում են դանադան կողմեր, մի մասն էլ դալիս մշտական բնակութիւն է հաստատում: Լօռուայ ամայի գիւղերում, ուր օգը, ջուրը, բուստտ և անասնային տեսքը միանգամայն համապատաս

խանութ էր իրենց բնիկ հայրենի երկրին: Գողթականների հետ էր Սիմէօն եպիսկոպոս Աղուանեանը: Սա միաբանութիւն է հաստատում Օձունի (Ուղունլար) վանքում՝ Յոհան Օձնեցու գիւղում: Նորոգելով 735 թուին կառուցած վանքը և միաբանութեան ապահովութեան համար իւր սեպհական միջոցներով, կամ ուրիշների ձեռնառութեամբ, ձեռք է բերում վեց կոոր ընտիր կալուածք Բորչալուի գաւառում և Օձուն գիւղից հինգ ժամ հեռու գտնուող ընդարձակ Մարցայ կալուածքը: Մարցի կալուածաթուղթը գրւած է վրացերէն լեզուով, կազմած 1799 թ.: Այդ թղթից երևում է, որ յիշեալ թուին Սիմէօն եպիսկոպոսը 150 ռուբլիով գնել է Բալքէսկ — Մեղիքով աղնուականների հայրական Մարց կալուածքի 5/4 մասը՝ հետևեալ սահմաններով Մարցախոր, Քաջանախոր, Ղաղախու մերի (անտառ) և Քուրիիկի կամ Քուրաինի հող: Սիմէօն եպիսկոպոսի մահուանից յետոյ, որի շիրիմը մինչև այժմ էլ ցոյց են տալիս Օձունի վանքի հիւսիսային պատի մօտ, վանահայր է կարգուում նրա ձեռնաստուն Օհան վարդապետը: Միաբանութիւնը կարճատև ծաղկելուց յետոյ, կորցնում է իւր նշանակութիւնը: Բորչալուի ընտիր հողերը մասնաւոր անձանց սեպհականութիւն են դառնում, մնում է միայն Մարցը, որի կալուածաթուղթը 1824 թ. ներկայացնում են Կովկասեան Ռուսաց կառավարութեանը և հաստատութիւն:

Կալուածքը սկզբներում կառավարում էին Թիֆլիզի թեմի առաջնորդներից կարգուած գործակալ քահանաները, 1850 — 1885 թիւը կապալառուներ, 1885 մինչև 1898 թիւը Թիֆլիզի Կոնսիստորիայից նշանակուած յատուկ կառավարիչ: Իսկ այժմ կառավարիչներ նշանակուած է ս. Էջմիածնի Սինօղը: Սկիզբները ստացուած եկամուտը առնում էր Թիֆլիզի Հոգևոր Կառավարութիւնը. ներսէս կաթուղիկոսը իւր առաջնորդութեան օրով այդ արդիւնքը յատկացնում է Հաղբատի վանքում ապրող եփրեմ կաթուղիկոսին, իսկ յիսուական թուից սկսած, կրկին ներսէս կաթուղիկոսի կարգադրութեամբ, կալուածքը անցած է ս. Էջ-

միածնի ձեռքը, թէև դարձեալ Թիֆլիզի Կոնսիստորիան է շարունակում կառավարել իրեն անմիջական մօտ գտնուող իշխանութիւն:

Կալուածքը գտնուում է Թիֆլիզի նահանգի, Բորչալուի գաւառի, Լօռուայ պրիտուութեան մէջ, և անմիջապէս ենթարկուած է մօտ մի ժամ հեռու Դսեղ գիւղի տանուէրութեան: Ընկած է երեք նահանգների՝ Թիֆլիզի, Գանձակի և Երևանի միացման տեղում: մի հանգամանք, որ շատ է փասել մեզ, պատճառ լինելով վէճի ձգձը գուելուն: Որովհետև կալուածքի մի սահմանը՝ Գանձակ նահանգի Ղաղախի գաւառն է յիշած, ուստի գանձարանի ներկայացուցիչ հաւատարմատարները երեք անգամ քննութեան են ենթարկել հարեան գիւղացիների ներկայացուցիչներին, աշխատելով ցոյց տալ, որ Ղաղախի սահմանը ուղիղ կալուածքի միջով է անցնում: Բայց երեք անգամն էլ անյաջող է անցել նրանց փորձը: Շնորհիւ կալուածքի հիւսնալի դիրքին, նրա աննման, ապագայում մեծ օգուտ խոստացող անտառներին, յիշած վէճը, որ սկսուել է եօթանասնական թուերին, վերջացումիայն 1898 թուին, երբ արդէն կալուածքի մի մասը տանու է տրուել: Ամբողջի տարածութիւնը ուղղադիւ հարթութեամբ, չհաշուած ձորերի զառիվայրերը՝ հաւասար է 21000 դեսիատինի, որից 7000 դեսիատինը մասամբ օկրուծնոյ սուդի, մասամբ պալտոի վճով անցել է գանձարանին. մնացած 14000 դես. մասին բոլորը հառաւ մինչև Կայսերական սենատ. Բայց քանի որ վանքը հաստատուն և անհրեքելի հիմունքներ ունէր թէ բազմաթիւ թղթերով և թէ հարեան, երեք անգամ՝ հարցուփորձի ենթարկած գիւղացիների ցուցմունքներով, ուստի Կառավարչական սենատը վերջնականապէս հաստատեց պալտոի յօդուտ վանքի կայացրած վճիռը:

Կալուածքը առաջ զլիսաւոր սայլի և կառքի ճանապարհներից հեռու էր, մօտաւոր կենդրոններն էին՝ հարաւից Դիլիջանը 6 ժամ հեռի, լեռներով, ձիով և տեղ տեղ ստով հասանելի, արեւմտքից Փամբակի

Ղարաքիլիսան 8 ժամ հեռի՝ ձիով և սայլով հասանելի. նոյն հեռաւորութիւնն ունինաւ արեւելահիւսիսում Զալալ—Օղլին, Լօսուայ գլխաւոր կենդրոնը։ Այժմ երկաթուղին Փամբակայ ջրի և Զորագետի եղբրով արագութեամբ կտրում անցնում է մինչև մի ժամ հեռի Դսեղ գիւղի ստորոտը։ Մի համագամանք, որ զօրեղ կերպով պէտք է որ նպաստի կալուածքի եկամտի բարձրանալուն, որովհետև գիւրացել է նրա գլխաւոր ունեցածի՝ անտառի արտահանութիւնը։

ԿԱԼԱՍԻՆՅԵՅԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ, ԴԻՐԲԸ.

Ներկայ սահմաններն են՝ արեւմտքից Թացանաճուր կամ Դժարաձոր վտակը մինչև մեծ Բարաջանագետի, իսկապէս վտակի խառնուելու տեղը։ Արեւմտահարաւից մեծ Բարաջանագետը (այս լեռնային գետակը ամենանուազ ժամանակը պարունակում է 5—6 ջրաղացի ջուր), որ խառնուում է Դեպեռայի հետ և տարածուում մինչև Իգատակ կայր, այդտեղից սահմանը ուղիղ գծով բարձրանում է մինչև Մարցախորի գլուխը՝ Կուլէթ կոչուած։ Մի եռանկիւնի կտոր վէճի ժամանակ տանու է տրուած պետական գանձարանին։ Կուլէթից սահմանը շարունակուում է լեռնագագաթներով, Դսեղ արքունական գիւղի սահմանին կաշելով, մինչև Նաղարդաղ։ Արեւելահիւսիսից՝ Նաղարդաղից, իջնում է Էլեօղի կոչուած ճանապարհով մինչև Աթանսուի խառնարանը մեծ Բարաջան գետի հետ, ուր երկրորդ եռանկիւնին է կտրուած յօգուտ գանձարանի։ Հիւսիսային սահմանն է Աթանսուի ակը՝ Խանրուլախ կոչուած, ապա Ալաւափոս, Դաշիդատուկ և Զաթինդաղ կամ Դժարաձոր լեռնագագաթները։

Սահմանները արդէն պարզ ցոյց են տալիս կալուածքի մակերևոյթի կազմութիւնը, որը բազմաթիւ ձորերով, ձորավտակներով մաս մաս բաժանուած մի լեռնոտ բարձրաւանդակ է, որի սահմանները մի փոքր լեռնաշղթայի բլրակներ են կազմում։ Իսկ կենդրոնով արագութեամբ հասում է մեծ Բարաջան կոչուած լեռնավտակը, որ ալ

ու ձախ կողմերից բաւական թուով փոքրիկ ճիւղեր է ընդունում։ Բլուրները մերկ են, ամառը ծածկուում են բարձր խոտով, մեծամեծ հօտերի առատ սնունդ մատակարարելով. իսկ ձորերի փեշերը ծածկուած են խիտ, հաստաբուն և բարձրադուխ կաղնիներով, չամիներով, աճարիններով, կամ բարձր մատնակ թփերով։ Օգը, ինչպէս պատմում են, և նոյն իսկ անտառային բնաւորութիւնը մակարեւել է տալիս՝ թէ ամառը և թէ ձմեռը մեղմ է, ծայրահեղ ցուրտ և տաք եղանակ չունի, ջրերը առատ և առողջարար, հողը բաւական պտղաբեր։ Ամբողջ չրջագոյրում գտնւած է Մարցայ հացը։ Անասնապահութեան, մեղուաբծութեան համար աւելի յարմար տեղ ցանկալ չէ կարելի։ Թէև խաղող չի հասնում, բայց առատութեամբ կտաքուն պարտիզպանութեան թէ բոյսեր և թէ պտուղներ։

Մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում կալուածքը նաև հնագիտական—պատմական տեսակէտից։ Այդ համեմատաբար փոքր տարածութեան վերայ հաշուում են ոչ պակաս քան 33 աւերակ գիւղատեղեր, ընտիր խաչքար գերեզմաններով, կանգուն կամ աւերակ մատուռներով։ Դպրա Բագրատունեաց իշխանութեան ծաղկեալ ժամանակի յիշատակարաններն են, որոնց մի քանիսի արձանագրութիւնները ժողովել է Սարգիս եպիսկոպոս Զալալեանը իւր «Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան» գրքում (էջ 107)։ Այդ գիւղերի վերայ իշխում էր Դսեղ գիւղում նստող Մամիկոնեան ցեղից Մարձպան—սահմանակալ իշխանը, որ մնացել են այդ մեծանուն ցեղի վերջին շառաւիղի՝ Գրիգոր Մարձպանի և նրա քոյր Խորիչանի, հոյակապ շիրիմները և բարձրաքաշ ս. Գրիգորի հրաշակերտ վանքի փառահեղ աւերակները։ Թաթարաց արշաւանքը ամբողջ Հայաստանի նման այդ կողմերն էլ ամայացրեց, և բնակիչներից զրկուած դաշտերը սկսեցին ծածկուել անտառներով։ Հաւանական է, որ երբ Սիմէօն եպիսկոպոսը զնեց կալուածքը՝ միանդամայն աւայի էր, որովհետև այնտեղ եղած հինգ գիւղերից ամենահինը՝ Մարց, բնակատեղի

է դարձել Ղարաբաղից եկած դադթականներին համար միայն դարսուս սկզբներում: Իսկ միւս չորս գիւղերի բնակիչները ամենամօր ժամանակներս են հարեան այլ և այլ տեղերից այգանդ վերաբնակուել, Թիֆլիզի Հօգևոր Կառավարութեան թոյլտուութեամբ: Այս նոր եկօրները երկար ժամանակ անթնայ կերպով կոտորել են անտառի ծառերը՝ մասամբ վարեւահող բաց անելու, մասամբ կենդանիներին կերակրելու համար: Տեղացիների պատմելով սովորութիւն չէ եղել ձմեռուայ համար խոտ ամբարել, այլ ձիւնը ընկնելուն պէս խրաբանչիւր գիւղացի կացիւր ուն առած հարկւրամեայ ծառեր դրսում և նրանով կերակրում էր անտառներին: Սոսկալի սպաւորութիւն են թողնում այցելուի վերայ հարկւրաւոր և հարարաւոր ծառերի վիթխարի բուններ գետնի վերայ փռուած, որոնք մնում են իրբե անպէտք մարմին և փթում են. բարեբաղդաբար այժմ սակաւ առ սակաւ վերջ է դրուել այդ բարբարոս սովորութեանը:

Գ Ի Ի Ղ, Ե Բ.

Կալուածքում կան հինգ գիւղ. դրանցից մէկը անդառնալի կերպով վճոււել է յօդուս դանձարանի, մնում է 4 գիւղ: 1) Մարց, 1895 թուին ունէր 38 պաշտօնական և 60 իսկական կամ մատաղ ուտող ծուխ. ժողովուրդը 1800 թուից յետոյ Ղարաբաղից դադթած գիւղացիներ են, անտառների և լեռների մէջ առանձնացած բնակուելով, պահպանել են համեմատաբար անփոփոխ իրենց մայրենի բարբառը, ուստի հարեան գիւղացիների համար դժուար հասկանալի են խօսում, սորա աղքատ են և անկիրթ: Սա միակ գիւղն է, որ չարունակում էր ծառայել վանքին, վճարելով տասանորդական և այլ կալուածատիրական հարկեր: 2) Լօրուտ, ունէր 42 պաշտօնական և 55 իսկական ծուխ, բնակիչները դադթել են Թիֆլիզի Հայոց Հօգևոր վարչութեան թոյլտուութեամբ Ղազախի Ղարաչայ գիւղից 1860 թ. սկիզբները բարեխղճութեամբ կատարում էին իրենց պարտքը, մեր կապալառուներին վճարելով հասանելի

տուրքերը, բայց երբ եօթանասնական թուին կալուածքը դանձարանի ներկայացուցիչների կողմից վէճի տակ դուրեց, չարամիտ անձանց թեւադրութեամբ դադարեցին երկու կողմին ևս տուրք տրուց և վանքի կապալառուին ստիպեցին դուրս դալ գիւղից: Ունեն մի քահանայ, որ այդ խառնակութեան մէջ ամենավատ դեր է կատարել. ունեն իրենց ձեռքի տակ ամենաբնորոք վարեւահողեր և բաւական բարեկեցիկ են: Սորա կարողացել են իրենց քաջութեամբ սահման դնել Ղազախի թուրքերի աւարառութիւններին և պաշտութիւններին: 3) Շամուտ, ունէր 20 ծուխ, գեռ պաշտօնական ցուցակագրութեան չեն ենթարկուած, հիմնուել է 1870 թ.: Այդ ժամանակ նրանք ճանաչուած էին իբրեւ արքունական գիւղացիներ վանքապատկան հողի վերայ ապրող, երբ սկսուեց կալուածական վէճը՝ արքունի անտառապահները գիւղի հողերը կապալով տալիս էին Ղազախի թուրքերին, որոնք իրենց գողութիւններով և մարդասպանութիւններով պատճառ եղան, որ գիւղի բնակիչները չուտով ցրուեցին: 4) Աթան, ունէր 18 ծուխ, նորա վերաբնակուել են Հազրատից և Շիրակի դաւառից, վանքի թոյլտուութեամբ. բայց սրանք էլ վերջերը, օրինակ առնելով միւս գիւղացիներին՝ լուրստացել էին և 1880 թ. սկսած այլ ևս ոչինչ չէին վճարում: 5) Ահնիգօր, ունէր 12 ծուխ, պալատի վճով այդ գիւղը անցել է արքունի դանձարանին:

Հին աւերակ գիւղերը ծառայում են մասամբ այս յիշած գիւղերի համար կամ իբրեւ ձմեռուայ դրմատեղեր, կամ ամառանոցներ: Այդ աւերակներից Մարցի գիւղացիների ձեռքն են Խոջիկ, Իքատակ, Խաչի կամ ճգնաւորի թալայ, Գուրգուկ, Ղազախաձօր, Արփաթալայ, Չաթինդաղի բողաղ: Լօրուտի ձեռքն են՝ Քուրաիկ, Սոթ, Փրիտակ: Աթանի ձեռքն են՝ Քիւրսալու, Փրփրաչէն, Ղարար աղբիւր:

Կալուածքի տրօտատեղիներն են ամառուայ համար՝ Նաղարգաղ և Սոթ, Չաթինդաղ, Աղաւուրտ, Սովուղրուլախ, Փիր, Ղոչի — դատուկ, Գելիկ, Խանբուլաղ, Շամլուղ

բաշի և Մոսկոր կոչուած տեղը, որ պարբերապապատ է և ըստ աւանդութեան քաղաք է եղել:

Ե Կ Ե. Մ Ո Ւ Տ.

Վանքն այդ ահագին 21000 գետնատին ընտիր կալուածքից, որ, ինչպէս տեսնուի, ունի ամենագեղեցիկ անտառներ, վարելահողեր և արօտատեղիներ՝ մինչև այժմ չնչին արդիւնք է ստացել: Պատճառները զանազան են, գլխաւորը կենդրոններից հեռու լինելը, ճանապարհների պակասութիւնը և վերջապէս՝ անտէրութիւնը: Սկիզբները անտառը գին չունէր, իսկ բնակութիւն ստիպուէր, ուստի և մշակելու հողերի շահեցումը աննշան: Երբ Մարց գիւղից յետոյ քիչ քիչ շէնացան Լօրուտ, Ծամուտ, Աթան և Ահնի՝ զօր գիւղերը և յուսալի էր տառանորդական մեծ եկամուտ ստանալ, սկսուեց գանձարանի վէճը: Կապալառուները չկարողացան վանքի թոյլտուութեամբ այդտեղ վերաբնակուած գիւղացիներին սիրով պահել, սորա էլ չարամիտ անձանց թերադրութեամբ ըմբոստացան և դադարեցին տուրքեր վճարելուց: Արդիւնք ստացուել է հետեւեալ չափով:

1850 թուին Թիֆլիզցի մի մասվաճառ Դարչոյ Տէր Աբրահամեան կապալով վերցրել է այդ կալուածքը տարեկան 250 ռ. վճարով: Նա իւր ձեռքին պահում է կապալը մինչև 1875 թ. իսկ վերջը կապալադրամը հասցնում է մինչև 400 ռ.: Յայտնուում է գանձարանի կողմից վէճ. Թիֆլիզի Կոնսիստորիայն ցանկալով այդտեսակ կարեւոր բոլէում ազգեցիկ ներկայացուցիչներ ունենալ, կապալը տալիս է Զալալօղլեցի Մկրայէլ Խանաղեանին և Տիգրան Տէր Դաւթեանին 500 ռուբլով: 1883—1885 թ. կապալը անցնում է Թիֆլիզցի Արովեան եղբայր ձեռքը 500 ռ. սրանց ժամանակ ըմբոստանում են Լօրուտ գիւղացիք, ստիպում են կապալառուին դուրս գնալ իրենց գիւղից, այրելով նրա փայտաշէն տունը: Կապալառուն չի վճարում վերջի տարուայ կապալադրամը: Իրերի այդ դրութիւնը ստիպում է Թիֆլիզի Կոնսիստորիային կալուածքը այլևս կապալով չտալ, որի գլխաւոր նպատակը լինի պահպանել վանքի շահերը վէճի ժամանակ և անտառը անխնայ օշնացումից ազատել: Պ. Տիգրան Տէր Դաւթեանը հրաւիրուում է այդ պաշտօնին, և արուում է նրան իրաւունք կապալարել կալուածքը, եկամուտներից ծախսել և ժապարկնալ մատենով տարէջտարի հաշիւ ներկայացնել: «Եւ ի վախճան տարւոյն զայն մատեան ընդ յաւելեալ արդեանցը մատուցանել ատենիս (Կոնսիստ. Թիֆլ.)», որ ունի վարձատրել զձեզ ըստ չափու յաւելուածոց տարեկան արդեանց»:

Այդ պայմանը շարունակուել է մինչև դատարանական վէճի վերջանալը: 1895 թուի համար պ. Կապալարից արդիւնք ցոյց տուեց մեզ հետեւեալ չափով.

Մարց գիւղից.

Դրամական արդիւնք

Երևանի մի մի ռուբլի. . . 50—60 ռ.
Վառելիքի փող. 14—15 ռ.
Խոզերից՝ արածացնելու փող 70—120 ռ.*
Լօրուտ գիւղից վառելափայտի. . 50—50 ռ.
Երկու ջրաղացից. 14—15 ռ.†

Դումարն էր 198—2.0 ռ.

Բնական ընթերց

	Թաղար	Ֆութ
Յորեան	 70	630††
Գարի	 20	180
Հաճար	 12	108
Կորեկ	 3	27
Կարտովիլ	 —	1
Լոբի	 —	2
Ծխախոտ	 —	2

* Իւրաքանչիւր խող անտառում արածացնելու համար գիւղացին վճարում էր, մեծ խողին 20.ական կոպ., փոքրին 10.ական կ. եթէ անտառում կողին և աճար քիչ է, ստացուում էր զրա կէտը. ամբողջ տարին արածում էին 400—700 խող:
† Կալուածքում կան եօթը ջրաղաց. վճարում էին միայն երկուսը, հինգը ըմբոստ էին:
†† Իւրաքանչիւր թաղար 9 փուլ է, ծախուում էր 5 ռուբլիով:

Կալիսիզ (իրաքանչիւր կովից և — —	
դովնից երկ երկու ֆունգ.)	7—9
Ոչխարի մի օրուայ կաթից պանիր	2—3
Լօրուայի լուգ	2—2
Պանիր մի օրուայ ոչխարի կաթից	3 4
Այլեայլ մթերք ըտրըրը՝	85—968

Բնական մթերքների գինն հաշուեց մօտաւորապէս 550 ր. ըտրըր միասին գուրս էր գալիս 820 ր. իսկ եթէ աւել հաշուելու լինէինք հաղիւ 1000 ր. հասնէր այդ մեծ կալուածքի եկամուտը:

Կալուածքի նկարագրին կցել էինք մի քանի նպատակայարմար և իրադործելի միջոցներ, որոնցից էականներն են:

ա) Երկաթուղին արդէն անցնում է կալուածքի մօտով. մեր ամենաընտիր անտառը մնում է առանց շահեցման, մինչդեռ ուրիշ կալուածատէրեր հարկւր հազար ուսր լինելով՝ գուտ պիտի ստանան իրենց անտառներէց: Մեր անտառներում կան բազմառեսակ ծառեր շինուլթեան համար՝ Ծափի, Կաղնի, Լօրի, Աճարի, Բարգի, Թեղի, Թխի, Լենատերեւ, Բոխի, Տանձի, Խնձորի, Ուռնի: Բազմաթիւ թփեր՝ Մնձենի, Կորդնենի, Ալաժահրի, Մամուխ, Հօնի, Ճապկի, Նիմֆի, Զկեռ, Բթըղկենի (Թանթրվենի), Հաղարճի, Ղաժի, Գերեմաւրի, Տկոզնի, վայրենի Նսամանի, Կեչի: Հմուտ անտառադահի պիտի ուսումնասիրել տալ այդ ամենը և նրա առաջարկած ծրագրով արդիւնահանել այդ բազմաթիւ ծառերը:

բ) Կալուածքում կան հանքեր՝ պղինձ և երկաթ ապացուցուած, ուրիշ հանքեր ենթադրական. անհրաժեշտ է հմուտ երկրաբան հրաւիրել և իմանալ նրանց չափն ու արժէքը:

գ) Կալուածքի վերայ ապրող գիւղացիները որ և է հողատիրական իրաւունք չունեն, անհրաժեշտ է անպայման դործին լաւ տեղեակ և բարեխիղճ անձ ունենալ վանքի և գիւղացոյ իրաւանց սահմանը որոշելիս, և ազազայի համար փաստակար կարգադրութիւններ չանել:

դ) Հողերը վանքի հետ մաս ունեցող Բալքէուկ-Մելիքով ազնուականների հետ բա-

ժանելիս, ոչ մի կերպ չպիտի համաձայնուել, որ նոքա ստանան կալուածքի որեւէ մասի մի ամբողջական հատուած, որովհետեւ կալուածքի յատկութիւնը այնպէս է, որ վանքը ամեն տեղ էլ մաս պիտի ունենայ: Օրինակ Լօրուտը ունի ամենաընտիր վարելահողեր. Դամուտի մօտ է ամենաթանգ շամի անտառը. Աթանի ամառուայ արօտատեղիք ընտրադոյն են: Կաղնուտ անտառի ընդարձակ և օգտաւէտ մասերը ցրուած են՝ Արփաթալայ, Զաղիտներ, Սարբաշթալայ, Զաթինդաղ և Սոթ կուշուած տեղերում: Այս կտորներից մէկից կամ միւսից զրկուած լինելը կարօզ է ազազայում՝ վանքի համար փաստակար լինել:

Այս տեղեկագիրը գրուած է 1895 թուի Հոկտեմբեր ամսում և իրիւ պաշտօնական թուղթ ներկայացրած Սինօգին, հարկաւ ոչ այս ձևով: Գանձարանի հետ վեճը վերջանալուց յետոյ, երբ վանքն ու յիշեալ Բալքէուկ—Մելիքով ազնուականները անվիճելի սեպհականատէրեր են 14000 գեւտեալին, ըստ մեծի մասին անտառածածկ, ընտիր հողերի, որից 10500 գեւտաւինը վանքինն է, և երբ այդպիսի հարստութիւնն այլևս չի գտնուում՝ անշահադործելի պայմաններում, այլ երկաթուղու շնորհիւ, ամենայաջող պայմաններում, այդպիսի մի կալուածք արժանի է ոչ թէ այսպիսի թեթեւ վեր ի վերոյ նկարագրութեան մի քանի օրով արադ կերպով կատարուած, այլ լուրջ և բազմակողմանի ուշադրութեան: Սպասելով և յուսալով որ մի օր կկատարուի այդ գործը, յոյս ունենք ընդհանուր ծանօթութեան համար մեր համառօտ տեղեկագիրն էլ անհետաքրքրական չի նկատուիլ:

Մեքոպ Վարդապետ

